

ԻՆՉՈ՞Ւ ՀԱՅ ՄՆԱԼՈՒ ԵՆՔ

Ժամանակին Փոֆր Ասիա, Կիլիկիա, Հայաստան եւ մօտակայ դրացի երկիրներ հարիւր տոկոսով ֆրիստոնեայ ժողովուրդներով լեցուն էին: Այսօր նոյն երկիրներուն մէջ, որ թշնամիի տիրապետութեան տակ է՝ մէկ տոկոս անգամ ֆրիստոնեայ մնացած չէ: Տակաւին 1895-ին ժողովուրդին հարիւրէն երեսունութ ֆրիստոնեայ էր: Տանիկը յաջողեցաւ ամբողջ այս երկիրները մահմետականացնել՝ ֆրիստոնեաները ջարդելով, բոնի իսլամացնելով կամ երկրէն դուրս փշելով: Կարողացաւ ֆրիստոնեաները բնաջինջ ընել՝ շնորհիւ «ֆրիստոնեայ» կոչուած պետութիւններու օգնութեան...:

Սակայն պարզապէս ապերախտութիւն պիտի ըլլար չյիշել այն բազմաթիւ անհատ ֆրիստոնեաները, որոնք հայ ազգին բեկորները ազատելու համար մեծ զոհողութիւններ ըրին եւ օգնութեան հասան: 1918-ին մեր ազգը մեծ մասամբ որբեր է եւ այրիներ է կը բաղկանար: Առանց այս «Բարի Սամարացիներու» օգնութեան, շատ աւելի մեծ կորուստներ պիտի ունենայինք: 100 000 է աւելի որբեր ունէինք, որոնց խնամք տարին՝ նորվեկիացի, դանիացի, շուէտացի, գերմանացի, ֆրանսացի, զուիցերիացի, անգլիացի եւ մանաւանդ ամերիկացի միսիոնարներ: Այս անձնագոհ ֆրիստոնեաներուն շնորհիւ մեր ժողովուրդը աւելի շուտով կրցաւ վերականգնիլ: Այո՛, հայ ազգը այդ տառապանքի օրերուն իրեն եղած բարիքը չի կրնար մոռնալ, եւ իր պատմութեան մէջ զայս երախտագիտութեամբ պիտի յիշէ:

Գերմանացի Վերապատուելի Եռհաննէս Լեփսիուս երբ Օսմանեան կայսրութեան մէջ հայերուն ախոր փշուիլը եւ ջարդուիլը, 1916-ին Պոլիս մեկնեցաւ՝ ստոյգ տեղեկութիւններ փողելու: Նոյնիսկ էնվերի հետ տեսակցութիւն մը ունեցաւ: Սակայն ի նպաստ հարեալուն թափած իր բոլոր ջանքերը ապարդիւն մնացին: Գերմանիոյ մէջ այն ատեն խիստ գրաւմունքիւն կար: Բոլոր գերման թերթերուն հրահանգ տրուած էր հայկական ջարդերու մասին որեւէ լուր չտալ: Դժբախտաբար Տանիկները իրենց դաշնակիցներն էին: Սակայն Փասթոր Լեփսիուս համարձակեցաւ հայերու վիճակի մասին տեղեկագիր մը պատրաստել եւ 20.500 օրինակ տպել տալ: Այս գրութեանէն ան դրկեց իր պատկանած հայանպաստ միսիոնարութեան բոլոր բարեկամներուն, բողո-

ֆական Պատուելիներուն, պաշտօնական բոլոր անձնաւորութիւններուն, եւ Ռայխսբակի գերման խորհրդարանի երեսփոխաններուն: Օսմանեան կայսրութեան դեսպանը Պերլին 9 Սեպտեմբեր 1916-ին Գերմանիոյ Արտաֆին Գործոց Նախարարութեան ֆոլ բողոք բարձրեցուց՝ ըսելով. «Խիստ ամօթալի գրքոյկ մը՝ Հայկական հարցին շուրջ, որ սուտ չարախօսութեամբ Գերմանիոյ դաշնակիցի մը դէմ գրուած է, կը տարածուի եւ բողոքական Պատուելիներուն կը դրկուի»: Ան պահանջեց որ ասիկա անմիջապէս դադրի: Երբ գերման ոստիկանութիւնը գործի սկսաւ, արդէն գիրքերը գրեթէ ամբողջովին իրենց հասցէներուն դրկուած էին: Պատերազմէն ետք այս գիրքը լոյս տեսաւ «Հայ Ազգի Երբը Դէպի Մահ» անունով: Փասթոր Լեփսիուս պատերազմի ատեն այլեւս չէր կրնար Գերմանիա մնալ, եւ Հոլանտա ապաստանեցաւ: Ճակատագրական ի՛նչ հեգնանք: Երկու տարի ետք Լեփսիուս հայրենիք կրցաւ վերադառնալ, իսկ Գերմանիոյ Կայսրը՝ Վիլհելմ Բ. ստիպուեցաւ Հոլանտա ապաստանիլ:

Յիշենք նաեւ գերմանական հայանպաստ «Հիլֆսպունտ» միսիոնարական ընկերութիւնը, որուն անձնագոհ միսիոնար եւ միսիոնարուհիներուն ծառայութեամբ հարիւրաւոր հայեր, մանաւանդ որբեր ազատեցան: Միսիոնարուհի Եւա Էլվերս կամաւոր կերպով հայ ախորեալներուն ընկե-

րակցեցաւ: Երբ Պերլինի մէջ Սողոմոն Թեղիբեանի դատավարութիւնը տեղի կ'ունենար, «Հիլֆսպունտ»-ի այս միմիսիոնարուհին ախորի ժամանակ իր տեսածներուն վրայ վկայութիւն տուաւ:

Մեր կուսակցական ղեկավարներն ալ հեռատես չէին: Երբ հայասէր Փասթոր Էրեսթ Հոհման 1913-ին Կիլիկիա եւ Հայաստան այցելութեան եկած էր, Պատրիարքի հրահանգով Հայ Առաքելական եկեղեցիները իրենց դռները լայն բացին, որ ան աւետարանը փարոզէ: Ան տեսակցութիւններ ունեցաւ նաեւ հայ ֆաղափական անձնաւորութիւններու հետ: Վանի երեսփոխան Վոսմեան – Օննիկ Դերձակեան – փասթոր Լոհմանին կ'ըսէ. «Մենք Ռուսիոյ հետ յարաբերութեան մէջ ենք: Եթէ Վանի կուսակալը լրջօրէն փորձէ մեզ բնաջինջ ընել, յաջորդ օրը Ռուսերը երկիր կը մտնեն»: Իրացնէ իր կուսակցութեան եւ Ռուսիոյ միջեւ այսպիսի համաձայնութիւն մը գոյութիւն ունէ՞ր: Եթէ իրապէս նման բան մը տեղի ունեցած ըլլար, որուն անձամբ երբեք վստահ չեմ, միթէ նման գաղտնիք մը օտարին իմաց կը տրուի: Մենք ի՞նչ էինք որ Ռուսիոյ կայսրութիւնը մեզի հետ պայմանագրութիւն կնքէր: Ամէն պետութիւն հեռուտես կամ կարճատես, իմաստուն կամ ապուշ, իր շահը կը փնտրէ: Վոսմեանը անցեալ պատմութենէն երբեք դաս չէր առած: Ո՞ր պետութիւնը իր խոստումը յարգած է, որ Յարական Ռուսիան յարգէր:

Յետոյ՝ մեր երեսփոխանին միամիտութիւնը երկու պետութիւններու զինուորական ոյժին մասին: 1914-ին՝ Ա. Աշխարհամարտին սկսելէն մինչեւ ռուս բանակին Վան ֆաղափ մտնելը՝ ո՛չ թէ մէկ օր, այլ հինգ ամիսէ աւելի տեսց: Քիչ ետք ռուս բանակը խուճապահար ետ ֆաշուելու ստիպուեցաւ: Երանի՛ թէ ռուս բանակը մի քանի օրուան մէջ՝ ո՛չ միայն Վան, այլ նաեւ Էրզրում եւ Խարքերդ մտնէր: Երբ 1915-ին Ռուսերը Հայաստանի մէկ մասը դրաւեցին, Հայկական նահանգներուն մէջ գրեթէ հայ մնացած չէր: Սիմոն Վրացեանի գրութիւններուն համաձայն, 1914-ին Տանիկին բանակը քիչ մնաց Թիֆլիս ֆաղափը պիտի գրաւէր:

1918-ին յաղթական դաշնակից բանակները, անգլիական եւ ֆրանսական, Կիլիկիա մտան, սակայն ատով սկսաւ նոր շարդերու շարք մը՝ ինչպէս Մարաշի, Հաննոյ եւ Ծար գիւղաֆաղափին մէջ: Յրանսական Կառավարութիւնը գեղեցիկ խօսքերով Հայերը հրապուրեց որ Կիլիկիա գան, եւ այդ նպատակին համար Արշակ Զօպանեան Փարիզէն Կիլիկիա

ղրկուեցաւ: Ան ջանք թափեց որ Հայերը ի նպաստ Յրանսայի ձայն տան: Բայց անոնց համար 1918-1922 դառն յուսախարութիւններու տարիներ եղան: Չենք գիտեր Փարիզի մէջ ի՞նչ պատահեցաւ: Երկրին ղեկը հաւանաբար կարճատեսներու եւ անհարակներու ձեռքը անցած էր: Քաղաքականութեան հիմնական փոփոխութիւն մը տեղի ունեցաւ: Յրանսայի այդքան հաւատարիմ Հայերը զարմանով նկատեցին թէ անոր Կառավարութիւնը Յեղասպանները կը ֆաշալերէ եւ մեր դրախտանման Կիլիկիան 1921-ին Քեմալականներուն կը ծախէ: Ո՛չ միայն այսօր, այլ նաեւ անոնց ամէն տեսակ օգնութիւն կը հասցնէ: Հետեւեալը այն կ'ըլլայ որ 1922-ի Սեպտեմբերին Յոյները կը պարտուին: Զմիւռնի Իզմիր ֆաղափի ֆրիստոնեայ թաղերը հրոյ նարակ կ'ըլլան, եւ Հայերուն համար սարսափելի ջարդ մը կը սկսի: Յրանսան յետոյ զոջաց, սակայն արդէն շատ ուշ էր: Կիլիկիան նուիրելը դիւանագիտական ապիկարութեան գլուխ-գործոց մըն էր:

Մենք նաեւ կը կրկնէինք Խաչատուր Աբովեանի հետեւեալ խօսքերը. «Օտարէն յոյս չկայ»: Ուրեմն սկսանք հոլովել. «Միայն զէնքով կայ Հայոց փրկութիւն»: Գիւղացիներուն թելադրուեցաւ որ իրենց եզները ծախեն եւ զէնք գնեն: Մեր ցաւին խորունկ պատճառը գիտցողներ եւ իրական դարմանը ցուցնողներ քիչ էին եւ կը ծաղրուէին: Համբերութիւնը շատ լաւ կեանք է՝ կ'երգէինք, բայց զգացումով կը տարուէինք, ինչ որ կը խոչնդոտէր մեր հեռատեսութիւնը: 1912-ի ատենները՝ հայ երիտասարդ մը մեզի կը ցուցնէր իր հինգած ատրճանակը՝ ըսելով. «Եթէ կրնան, թող հիմա սեզ ջարդեն»: Մենք չէինք գիտեր որ ժամանակները շատ փոխուած էին: Ո՛չ մէկ համեմատութիւն կար մեր խեղճուկ զէնքերուն եւ պետական արդիական զէնքերու միջեւ: Թշնամիին բանակը եւրոպական նորագոյն զէնքերով օժտուած էր: Թիւի տեսակէտով ալ թշնամիին գերազանցութիւն ունէր: Անոնց կողմնակից եղող Քիւրտերը մեզմէ շատ աւելի լաւ զինուած էին: Կայսրութեան մէջ բնակող ազգերէն շատերը մահմետական էին, որոնց կրօնական մոլեռանդութիւնը կը շահագործուէր թշնամիին կողմէ:

(Շար. 4)

Եփրեմ ԳԱՍԷԼԵԱՆ